

PARTICULAR ISSUES OF SOCIAL PHILOSOPHY

DOI: 10.46340/ephd.2020.6.3.15

Mykhailo Fedyshyn

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2479-3319>

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

TRANSFORMATION OF THE VALUE SYSTEM IN A RISK SOCIETY

Михайло Фецишин

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНОЇ СИСТЕМИ У СУСПІЛЬСТВІ РИЗИКУ

Features of deconstruction of social values in a society of risk are investigated. It is stressed that the public risk is a kind of logical extension of industrial society and its cultural and value changes. Numerous transformations taking place in the society of risk, forcing a new way to consider the social aspects of the value system, focusing on freedom, trust, security, justice, and solidarity were analyzed. A separate issue in the risk society is the impact of modern information technology on the value system and the further development of society, as today is an extremely painful issue of the practical impossibility of calculating or predicting risks and their consequences for society. Social value is interpreted through the prism of the significance of phenomena and objects of reality in terms of their compliance or non-compliance with the needs of society, social groups or individuals.

Keywords: social values, risk, risk society, security, freedom, trust, innovative society.

Постановка проблеми. Історико-філософський період кінця ХХ – поч. ХХІ століття можна вважати періодом суперечностей, адже він наповнений невизначеністю, зміною ціннісних орієнтирів, непевністю, глобалізацією, індивідуалізацією й, водночас – поширення різного роду ризиків природного чи техногенного характеру. Встановлена в індустріальну епоху ціннісна система піддається суттєвій трансформації: з одного боку процеси індивідуалізації вказують на перехід від матеріальних до постматеріальних ціннісних орієнтацій, проте з іншого боку, віртуалізація сучасного життя носить споживацький характер, що вказує на те, що матеріальні цінності й досі мають вагомий значення у сучасному житті.

У суспільстві ризику присутній певний парадокс між співіснуванням наукового прогресу з одного боку, й збільшення ризиків з іншого. Тобто чим більше ми розвиваємо технології, вкладаємо зусиль у генну інженерію, працюємо над вдосконаленням функціонування штучного інтелекту, тим більше ризиків загрожує людству у майбутньому. Сьогодні можна розглядати як частину радикального перелому, котрий відбувся приблизно на початку 1970-х років, перетворивши «індустріальне суспільство» у постіндустріальне, або – суспільство ризику, й помістивши людину у ситуацію вимушеної боротьби із набором різноманітних ризиків, що виникли внаслідок її ж науково-технічної діяльності. Наслідками цього перелому є «перетворення» планети у суцільну лабораторію продукування ризиків, вагомим аспектом якого є формування таких соціально-ціннісних пріоритетів, котрі б дозволили частково попереджувати ризиковані ситуації чи небезпеки.

Відомо, що суспільство ризику сповнене як суперечностей, так й парадоксів, головним з яких вважаємо певну закономірність: людина виробляє технологію, технологія породжує ризики, людина споживає ризики. Отже у такій замкненій схемі взаємодії, що має характер циклічності, суттєвим чином ускладнюється можливість повністю позбутись ризиків, швидше за все, людство може тільки частково їх передбачити чи прокалькулювати. Це робить тематику дослідження суспільства ризику й трансформації соціальних цінностей у ньому надзвичайно актуальним.

Ступінь наукової розробки проблеми. Ґрунтовний аналіз суспільства ризику й трансформації в ньому ціннісної системи, зокрема її соціального контексту відображений у численних наукових розвідках У. Бека, Е. Гіденса, Н. Лумана, Ф. Фукуями, та багатьох інших.

Мета статті: здійснити філософський аналіз особливостей деконструкції ціннісної системи у суспільстві ризику.

Виклад основного матеріалу. Погоджуючись із Ю. Харарі, хочемо наголосити на тому, що «будь-яка спроба визначити характеристики сучасного суспільства схожа на визначення кольору хамелеона. Єдиною характеристикою, в якій ми можемо бути впевнені – безперервні зміни¹. Постмодерна філософія досить точно вимальовує ситуацію деконструкції ціннісної системи, адже під час трансформації соціального устрою, як правило формується нова система цінностей ринкової економіки й ліберально-демократичного ладу, що приходить на зміну традиційним цінностям соціалістичного устрою. У сучасному суспільстві, що піддається глобальним трансформаційним процесам, соціальні інститути та структури, задля збереження порядку схильні до достатньо швидких змін. Зрештою, сам «постмодерн прийнято розглядати передусім як стан сучасної культури, що охоплює передпостнекласичну філософську парадигму, допосмодерне й безпосередньо постмодерне мистецтво а також масову культуру цієї епохи»². Окрім того, варто наголосити й на тому, що перехід від однієї епохи до іншої завжди супроводжується трансформаційними змінами у ціннісній системі, що включає в себе як філософський керунок так і соціо-культурні тенденції. До того ж можна вважати, що суспільство ризику є своєрідним логічним продовженням постіндустріального суспільства й його культурних та ціннісних змін, хоча те інноваційне суспільство, котре формується під рядом важливих трансформацій змушує по-новому розглядати соціальні аспекти ціннісної системи, зосереджуючись на свободі, довірі, безпеці й солідарності. Сучасна ж постмодерна філософія досить часто торкається соціо-культурної тематики, наголошуючи кожного разу на тому, що особа у новому постмодерному суспільстві набуває інших, критично відмінних характеристик ніж, скажімо у суспільстві модерного типу. До прикладу однією із ознак сучасного суспільства є атомізація індивіда, це не перше таке соціальне відшарування людини від звичного для неї соціуму, проте, у порівнянні із повоєнним періодом, в якому маргінальні групи утворювались внаслідок втрати людиною своєї соціальної приналежності до певної групи чи соціуму, сьогодні така маргіналізація – це наслідок, передусім індивідуалізації й водночас глобалізації суспільства.

Будучи тісно пов'язаною із індивідуалізацією й атомізацією індивіда, встановлена раніше система цінностей, головним аспектом якої в індустріальному суспільстві був соціальний капітал, у суспільстві ризику піддається суттєвій деконструкції. У розвідках відомого дослідника ризику У. Бека зазначається, що у певних достатньо розвинутих суспільствах сучасного світу загальне виробництво матеріальних благ в обов'язковому порядку супроводжується виробництвом ризиків. Згідно його теорії витікає теза про те, що проблеми і конфлікти розподілу у нерозвинутих соціальних конструктах підсилюються завдяки формуванню проблем й конфліктних ситуацій, котрі витікають із цього ж таки загального виробництва, що є наслідком процесу науково-технічної діяльності»³. Тобто, на суспільства із менш розвинутою економікою або ж соціальні верстви, котрі й далі залишаються за межею бідності, припадає більше ризиків, у порівнянні із стабільними й економічно міцнішими. Окрім того, автор наголошує на суттєвій зміні соціального укладу, власне кажучи, тут мова йде саме про те, що у порівнянні з індустріальним суспільством, де в основному акцент зміщувався на продукування матеріальних благ, у постматеріальному головним чином продукуються ризики, що не може не залишати свій відбиток на ціннісній системі.

Приблизно із середини 1980-х «ризик» вважається своєрідним символом, предметом наукових розвідок, котрий згуртовує навколо себе різноманітних науковців задля ґрунтового дослідження. Таке різке й підвищене зацікавлення науковців із різних галузей наук у підсумку подарувало такі поняття як «цивілізація ризику», «культура ризику», «суспільство ризику», тощо, відображаючись передусім у численних доробках У. Бека, Е. Гіденса, Н. Лумана, та ін. До слова, практично усі наукові напрацювання у цей час мають одну спільну тезу: ризик є характерною рисою сучасних суспільств та центральним параметром їхнього означення при спробі аналізувати суспільні явища чи процеси.

¹ Харарі, Ю. (2020). *Людина розумна: історія людства від минулого до майбутнього*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 457.

² Грицанов, А. (2007) *Новейший философский словарь. Постмодернизм* Москва: Современный литератор, 425.

³ Бек, У. (2000). *Общество риска. На пути к другому модерну*. Москва: Прогресс-Традиция, 11.

Відомо, що фундаментальною основою будь-якого суспільства є сформована й встановлена ціннісна система, згідно з якою відбувається досягнення суспільного консенсусу або ж навпаки – постійного протистояння. Суспільство ризику не є винятком у цьому процесі. У своїй праці «Індивідуалізоване суспільство» З. Бауман наголошує на тому, що однією із найважливіших ознак сучасного суспільства є радикальна трансформація всієї ціннісної системи людства, що абсолютно до недавнього часу вважалось просто неприпустимим¹. Головна роль в такій трансформації, на думку вченого належить, власне, відмові від досягнення людьми довгострокових цілей і завдань. Тобто, при втраті індивідом віри в можливість послідовного руху до досягнення певної мети, для нього автоматично втрачається значення соціальної стійкості, в тому числі це стосується і міцності будь-яких міжособистісних відносин. «Наша культура, – пише автор, – перша в історії, що не винагороджує довговічність і здатна розділити життя на ряд епізодів, проживаючих з наміром запобігти будь-яким їхнім довгостроковим наслідкам і ухилитися від жорстких зобов'язань, які змусили б нас ці наслідки прийняти»².

До слова, перша в соціології структурована дефініція цінності представлена американськими соціологами У. Томасом і Ф. Знанецьким, котрі під соціальною цінністю розуміють будь-який предмет, що володіє емпіричним змістом, доступний членам соціальної групи, а також значенням, внаслідок якого він є або може бути об'єктом дії. На думку авторів, найбільший інтерес серед соціальних цінностей мають соціальні норми поведінки, що визначаються «як більш-менш точні і формальні правила, за допомогою яких група намагається утримати, регулювати, а також зробити більш поширеними і чистими відповідні типи дій серед своїх членів»³. В даному контексті соціальними цінностями є обряди, звичаї, традиції, переконання, цілі, моральні та етичні норми і т. д. окрім того, у соціології цінність визначають як особливе суспільне відношення, завдяки якому потреби й інтереси людини чи соціальної групи переносяться в світ речей, предметів і духовних явищ: соціальна цінність – це значимість явищ і предметів реальної дійсності з точки зору їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальних груп чи особистості. У своїй типології, за суб'єктами або носіями, цінності поділяють на індивідуальні, групові або колективні, а також, загальнолюдські – цінності, котрі виникають внаслідок діяльності всіх людей й мають певну значимість для всього людства, якщо говорити про сучасність, то тут у приклад ми можемо привести свободу, безпеку, довіру, солідарність, тощо. У наукових розвідках Т. Парсонса зустрічаємо трактування цінностей через призму розуміння їх як вищих принципів, на основі яких підтримується згода як у малих так й у великих соціальних групах, зокрема це стосується й усього суспільства. До прикладу, дослідник вважає, що ті цінності, котрі характеризуються як «неемпіричні об'єкти» та викликають побожне ставлення, повагу – надають відповідні якості моральним нормам, які до них апелюють, надаючи їм загальнообов'язкової значущості. Цінності, згідно з переконаннями науковця, є продуктом культури, культурною традицією, «це загальноприйняті уявлення про бажаний тип соціальної системи, насамперед про суспільство в уявленні його членів»⁴.

Будучи одним із найбільш важливих аспектів глобалізації, масова культура піддається впливу з боку зіткнення протиріч Сходу і Заходу, доіндустріального та постіндустріального розвитку тощо. Проте тільки від нас залежить, яким саме чином ця проблема буде вирішуватись у процесі подальшого розвитку суспільства. Зауважимо, що капіталізму вдалося створити й зберегти масове споживання, що у свою чергу призвело до виникнення певної нової культури, котра характеризується гонитвою за задоволенням, гедонізмом й перевагою отримання індивідом певних відчуттів від подій, вчинків над смислами, котрі вони повинні позначати. Такі соціальні й культурні цінності в один момент опинилися в опозиції до таких, як критичність й ефективність, котрі забезпечували свого часу приголомшливий успіх капіталізму. Саме звідси, на думку Ф. Уебстера, походить теорія про те, що виникнення постсучасності є частково результатом розвитку самої капіталістичної системи⁵. З одного боку ми є свідками того, що поступово формується захист культурної самобутності, національних меншин: люди стали розуміти свою унікальність й намагаються зберегти свою ідентичність, проте з другого боку, процес глобалізації знеособлює культуру, і, власне, ця уніфікація в достатній мірі

¹ Бауман, З. (2005) *Индивидуализированное общество*. Москва: Логос.

² Там само, 315.

³ Томас, У., Знанецкий, Ф. (1996) *Методологические заметки. Американская Социологическая мысль. Тексты*. Москва: МГУ.

⁴ Парсонс, Т. (1998). *Система современных обществ*. Москва: Аспект-Пресс, 18.

⁵ Уебстер, Ф. (2004) *Теории информационного общества*. Москва: Аспект Пресс.

хвилює багатьох сучасних дослідників. Так, згідно переконань сучасного німецького філософа У. Віккерта, саме ця матеріалістично орієнтована культура сьогодні є найбільшою загрозою для подальшого стійкого і безпечного розвитку суспільства, оскільки вона руйнує моральні засади суспільства, породжуючи подвійні стандарти¹.

На жаль, сьогодні для того, щоб зацікавити людство у питаннях світоглядного характеру, необхідно залучати все більше сучасних інформаційних технологій, тут потрібно зазначити, що роль інтернету, зокрема соціальних мереж, має достатньо потужний вплив як на загальний стан розвитку сучасного суспільства, так і на ті трансформаційні зміни, котрі практично щоденно відбуваються у раніше встановленій ціннісній системі.

Така ситуація із деконструкцією ціннісної системи сучасності нашою думкою, що цінності у суспільстві ризику не формуються, відтак не вкорінюються нові традиції. Чи може це означати, що людству залишається виконувати просто набір норм та правил, згідно яких формується соціальний устрій? Справа в тому, що необхідною характеристикою пристосування до ціннісних трансформацій є здатність як кожного окремого індивіда, так і всього суспільства до гнучкості щодо прийняття цих змін, вміння переформатовуватись і переорієнтовуватись у системі, в котру кожного дня вливаються нові норми, правила гри, акценти, вподобання й цінності. Труднощі дослідження цих соціо-культурних систем перш за все полягають у постійній їхній зміні, непостійності та невизначеності, що додатково підкріплюється й характеристикою самого глобалізованого світу й віртуальної реальності в котрій протікає сьогодні більша частина людського життя. У розумінні Ю. Харарі, процес об'єднання інформаційних та біотехнологій кидають нам виклики, що можуть породжувати ризики, більші, ніж будь-які ризики до цього. Однією із таких небезпек, на думку автора є те, що таке об'єднання може невдовзі витіснити мільярди людей із ринку праці, що в свою чергу може підірвати як свободу так і рівність².

Входження у глобалізоване суспільство ризику відбувається одночасно із трансформацією, а подекуди й руйнуванням раніше встановленої системи безпеки. У порівнянні із ранніми промисловими ризиками, ядерний, хімічний, екологічний, генетичний чи інформаційний ризик не можуть бути обмеженими ні часом, ні місцем, як правило вони не несуть відповідальності перед причинністю й не можуть бути компенсовані чи застраховані. У суспільстві ризику ніхто не може із упевненістю калькулювати чи визначити ступінь ризиків, з якими ми зіштовхуємось завдяки активному використанню колективних технологій та інновацій.

Усвідомлення такої небезпеки змушує задумуватись над майбутнім людської популяції, котра, на думку З. Баумана є «достатньо нажаханою власною беззахисністю й одержимою непроникністю власних кордонів та безпекою індивідуумів, що мешкають по цей їх бік»³, що звісно мимоволі нашою думкою про те, що безпека починає займати одну із провідних орієнтацій у сучасному суспільстві. Отже, у суспільстві ризику на противагу ризику, як цінності можемо розглядати безпеку. Власне кажучи, якщо повернутись до аналізу й спроби трактування самого суспільства ризику, можемо акцентувати на тому, що окрім реальних, й раціонально-пояснених ризиків існують невидимі – ірраціональні. Останні є більш небезпечними, адже ми про них знаємо тільки те, що вони можуть статись. До прикладу, ми можемо очікувати, що якась терористична організація здійснить гіпотетичний напад. Цього може і не статись, проте це не означає, що ми перестаємо відчувати пов'язаний із цим уявленням страх, капітал якого «можна перетопити на будь-який зиск, комерційний чи політичний. Так воно і відбувається. Тому особиста безпека стала головним, можливо й найголовнішим пунктом різного штибу маркетингових стратегій»⁴. Наголосимо на тому, що відчуття незахищеності формується не через те, що бракує захисту, мова йде швидше про те, що для сучасної людини складно визначити його рамки, тому її соціальна поведінка досить часто нагадує нескінченну гонитву за захистом, що супроводжується перманентним прагненням бути захищеною.

Ще однією цінністю сучасного глобалізованого суспільства ризику вважаємо соціальну справедливість, за визначенням З. Баумана, саме справедливість є передумовою довготривалості миру, проте її практично не можливо досягти, тим паче – гарантувати. У розумінні дослідника, надмірна відкритість й глобалізація є безпосередніми причинами несправедливості й, опосередковано, конфліктів та насильства⁵.

¹ Філософія сьогодні (2003) *Розмови з Ульрхом Беком, Гансом-Георгом, Гадамером, Юргеном Габермасом, Гансом Йонасом, Вітіо Гьосле та ін.* Київ: Альтерпрес, 75.

² Харарі, Ю. (2020). *21 урок для 21 століття.* Київ: Форс.

³ Бауман, З. (2013). *Плинні часи: життя в добу невпевності.* Київ: Критика, 16.

⁴ Там само, 17.

⁵ Там само.

Відомо, що соціальні цінності у суспільстві ризику формуються під впливом багатьох чинників: глобалізації, мультикультуризації, індивідуалізації, науково-технічного прогресу й постійного збільшення продукування ризиків, котрі в свою чергою співдіють між собою різноманітним чином, доповнюючи чи навпаки – ставлячи один одного під сумніви, підсилюють або значно послаблюючи один одного. Окрім того, варто наголосити, що соціальний аспект ціннісної системи суспільства ризику має тісний взаємозв'язок із вектором його розвитку, адже те, наскільки формування соціальних цінностей поширюється глобальним світом залежить й від того наскільки цей світ готовий продукувати нову соціо-культурну самобутність й формувати нові виклики щодо трансформації цієї системи. У багатьох аспектах, людські спільноти залежать від взаємної довіри, відповідно коли її немає, або вона знаходиться на достатньо низькому рівні, формування спільноти є суттєво ускладненим. Проте у такому індивідуалізованому й атомізованому суспільстві однією із цінностей й надалі залишається соціальна сакральність, як явище зближення спільноти.

Саме через перенасичення абстрактними феноменами, глобальними цінностями, великими та ідеологічними наративами, відбувається переорієнтація суспільства із загальнолюдських цінностей на щоденні, більш доступні цілі, ширих спільних почуттів, на всі ті речі, з яких складається звичайний щоденний світ: звичаї та обряди, котрі ми сприймаємо «як само собою зрозуміле»¹. Оскільки об'єднання людей залежить від довіри між ними, а довіра, в свою чергу, обумовлена існуючою культурою, слід зробити висновок, що в різних культурах добровільні співтовариства будуть розвиватися по-різному. На переконання Ф. Фукуями такі суспільні чесноти, як чесність, відповідальність, здатність до співпраці, почуття обов'язку перед членами своєї спільноти оточуючих, принципово важливі для зародження не тільки індивідуальних чеснот, але й для майбутнього соціального порядку². Довіра – це очікування членів спільноти того, що інші будуть поводитись більш-менш передбачувано й чесно, при цьому уважно дослухаючись до потреб оточуючих.

Окреслюючи будь-які види цінностей як екзистенційні ціннісні орієнтації індивіда, Л. Баєва робить припущення, що суспільне буття й свідомість є логічним продовженням і трансформацією індивідуального буття: «Кожна цінність – спосіб впливу особистості на буття, спроба покращити якість особистого життя чи зовнішньої реальності для кількісного чи якісного її продовження, удосконалення. Повідомляючи світу про те, що є цінним для нього, суб'єкт показує напрям своєї активності, тим самим дозволяючи припустити, які зміни можуть виникнути, які зміни можуть відбутися у суспільстві і навколишньому середовищі»³.

Згідно цієї думки, суспільство набуває ознак сфери реального втілення цінності суб'єктів при умові їхнього перетину, котрий зменшує значимість одних й збільшує цінність інших в залежності від їхнього розходження чи співпадіння Головною цінністю, котра визначає інноваційну цивілізацію, як особливий тип суспільства, виступає свобода: цінність, котра у великій мірі відображає духовні пріоритети народів інноваційного типу, відіграючи особливу, у багатьох моментах центральну роль, у той час, як в історії інших народів ця цінність може бути на другорядних позиціях⁴. Проблема людської свободи як умови здійснення вільного вибору була і є актуальною у всі часи. Головна небезпека полягає у зіткненні різних «варіантів» правди, різних програм розв'язання проблем, їх інтерпретацій. Часто вільний вибір людини – це здатність до творення свободи, особлива риса зрілої особистості, яка є межею між умінням користуватись вже існуючими дарами свободи і потребою у її здійсненні⁵.

Говорячи про свободу як про ціннісний феномен, необхідно підкреслити її багатогранність. З одного боку, під свободою розуміється свобода вибору, діяльності, проте з іншого боку – вона відображає незалежність від зовнішніх факторів і ускладнених умов, спосіб перемогти особисту внутрішню природу й навіть відмовитись від власного Я, такі розбіжності передусім пов'язані із різними підходами до розуміння свободи західних і східних традицій.

¹ Маффесолі, М. (2018) *Час племен: занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві*. Київ: «Києво-Могиллянська академія», 84.

² Фукуяма, Ф. (2004). *Довіра: соціальні добродетелі і путь к процветанию*. Москва: Издательство АСТ: ЗАО НПП «Ермак», 31 – 35.

³ Баєва, Л. (2004). *Ценности изменяющегося мира: Экзистенциальная аксиология истории*. Астрахань: Астраханский государственный университет, 122.

⁴ Там само, 160.

⁵ Blikhar, V. S, Blikhar, M. M. (2020) *Research? Challengers and development prospects in the area of social sciences: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing, 22.

Виходячи із ціннісної концепції розуміння буття, підкреслимо: свобода розглядається у даному контексті як цінність, котра іманентно притаманна для всіх форм розвитку. При цьому, як слушно зауважує Л. Баєва, «Досягнення свободи можливе через усвідомлення себе як органічної частини зовнішнього світу, особистісного єднання з ним, що дозволяє сприймати зовнішню необхідність як свою особистісну, і, з іншого боку, через розуміння того, що будь-яка діяльність є результатом вільного вибору суб'єкта, навіть якщо він не усвідомлює цього»¹. Окрім того, якщо для народів традиційного типу свобода є, головним чином, цінністю буття індивідуального, то для інноваційної цивілізації вона виступає в першу чергу цінністю суспільного буття.

Висновки. Підсумовуючи викладене, хочемо акцентувати на тому, що проблема деконструкції ціннісної системи у суспільстві ризику є надзвичайно актуальною й потребує подальшого ґрунтовного дослідження. Окремо хочемо наголосити на тому, що існує ряд суперечностей й перемовин відносно визначення соціальних цінностей, й їхнього означення. У нашій роботі ми намагались звернути увагу на два основні моменти: по-перше, суспільство ризику важко піддається аналізу через його амбівалентний й невизначений характер, що суттєво ускладнює як розуміння самого ризику й його ролі у сучасності, так й прогнозу щодо майбутньої ролі ризику у інноваційному суспільстві; по-друге, глобалізація, котра охопила сучасне суспільство попри позитивні моменти, все таки провокує ряд негативних моментів: збільшує страх перед, дуже часто ефімерними небезпеками, та, гірше всього вносить суттєві корективи у ціннісну систему суспільства, що не завжди позитивно впливає на подальший його розвиток.

References:

1. Baeva, L. (2004). *Cennosti izmenjajushhegosja mira: Jekzistencialnaja aksiologija istorii* [Values in a Changing World: The Existential Axiology of History]. Astrahan: Astrahanskij gosudarstvennyj universitet. [in Russian].
2. Bauman, Z. (2005). *Individualizirovannoe obshhestvo* [Individualized society]. Moscow: Logos. [in Ukrainian].
3. Bauman, Z. (2013). *Plynni chasy: zhyttya v dobu nepevnosti* [Current times: life in a time of uncertainty]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
4. Bek, U. (2000). *Obshhestvo riska. Na puti k drugomu modernu* [Risk society. On the way to another modernity]. Moscow: Progress-Tradicija. [in Russian].
5. Blikhar, V. S., Blikhar, M. M. (2020). *Research? Challengers and development prospects in the area of social sciences: Collective monograph*. Riga: Baltija Publishing. [in English].
6. Philosophy of Consent (2003). *Rozmovy z Ulrikhom Bekom, Gansom-Georgom, Gadamerom, Yurgenom Gabermasom, Gansom Jonasom, Vitio G`osle ta in.* [Conversations with Ulr Beck, Hans-Georg, Gadamer, Jürgen Habermas, Hans Jonas, Vitio Gosle and others.]. Kyiv: Alterpres. [in Ukrainian].
7. Fukujama, F. (2004). *Doverie: socialnye dobrodetili i put k procvetaniju* [Trust: social virtues and the path to prosperity]. Moscow: Ermak. [in Russian].
8. Gricanov, A. (2007). *Novejšij filosofskij slovar. Postmodernizm* [The latest philosophical dictionary. Postmodernism]. Moscow: Sovremennyj literator. [in Russian].
9. Maffesoli, M. (2018). *Chas plemen: zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspilstvi* [Hour of the tribes: the fall of individualism in the postmodern suspension]. Kyiv: Kyivo-Mohylyanska akademiya. [in Ukrainian].
10. Parsons, T. (1998). *Sistema sovremennyh obshhestv*. Moscow: Aspekt-Press. [in Russian].
11. Tomas, U., Znaneckij F. (1996). *Metodologicheskie zametki. Amerikanskaja Sociologicheskaja mysl* [Methodological notes. American Sociological Thought]. Moscow: MGU. [in Russian].
12. Uebster, F. (2004). *Teorii informacionnogo obshhestva* [Information Society Theories]. Moscow: Aspekt Press. [in Russian].
13. Kharari, Yu. (2020). *Lyudyna rozumna: istoriya lyudstva vid mynuloho do majbutnoho* [Man is intelligent: the history of mankind from the past to the future]. Kharkiv: Klub simejnogo dozvillya. [in Ukrainian].
14. Kharari, Yu. (2020). *21 urok dlya 21 stolittya* [21 lessons for 21 centuries]. Kyiv: Fors. [in Ukrainian].

¹ Баєва, Л. (2004). *Ценности изменяющегося мира: Экзистенциальная аксиология истории*. Астрахань: Астраханский государственный университет, 161.